

Vanja Radaković
Beograd

Autoportret filozofa u kontekstu prosvetiteljstva

Apstrakt: *Žan-Žak Ruso uglavnom je u istoriji filozofije promatran kao netipičan filozof epohe prosvetiteljstva, kao začetnik revolucionarnih ideja o slobodnoj građanskoj državi i prirodnom pravu; u istoriji književnosti kao preteča romantizma, pisac koji je usavršio epistolarnu formu romana i sentimentalista. Međutim, u ovom radu fokus je na prenebregavanom biografskom pristupu onim delima u kojima se Ruso otkriva kao začetnik autobiografskog romanesknog žanra. Preispitan je problem verodostojnosti autoportreta i kroz taj problem osvetljene su činjenice iz autorovog života. Pristup u ovom tekstu oslonjen je na biografski, ali ne u pozitivističkom već u fenomenološkom ključu. Osnovna inspiracija za tekst bili su radovi teoretičara ženevske škole – Starobinskog, Pulea i Rusea.*

Ključne reči: *Prosvetiteljstvo, progres, naturalizam, autobiografija, ispovest, sentimentalizam, introspekcija, empirizam, solipsizam, progonoštvo.*

*Nikad ne znamo da li je Ruso koji nam se obraća
Ruso pripovedač ili ličnost o čijem se životu pripoveda.*

Žorž Pule

Čovek XVII veka verovao je da živi u vremenu kada je sve rečeno, u vremenu skladno postavljenog sistema razuma, morala i estetike. Čovek XVIII veka iz korena je preispitivao utvrđeni i okoštali sistem, posežući za novim, nepoznatim, krenuvši ka napretku kulture oslanjajući se na razum i slobodu izbora. Didro (Diderot) je za svoje doba rekao: „Svako stoleće nosi u sebi duh koji ga obeležava; duh našeg izgleda je duh slobode“. Francuska je u XVIII veku postala uzorna zemlja u pogledu liberalnosti duha, zemlja u kojoj je sloboda duha bila samo jedno od mogućih iskustava slobode. Osamnaesti vek je, na izvestan način, izmislio slobodu; pobožnost se smatrala zastarelom koprenom koju je bilo neophodno skinuti. Pojavili su se enciklopedisti i intelektualci željni znanja. Biti intelektualac u XVIII veku značilo je biti svestran, biti otvoren ka novim saznanjima, otvoren ka rehabilitaciji čula, uzdati se u sopstveni duh. Intelektualac – značilo je biti filozof. „Filozofski duh XVIII stoleća ne priznaje gotove istine i konačne tvrdnje, on uvek traži, istražuje, i premda se neposredno nadovezuje na klasični kartezijanski racionalizam na koji su Francuzi uvek tako ponosni, on se izvanredno obogaćuje i menja pod uticajem eksperimentalnih nauka i njihovih metoda“.¹

1 Vidan 1982: 292.

Ideje koje izlažu evropski filozofi XVIII veka mogu se jednim imenom nazvati ideologija prosvetiteljstva. Prema Kantu (Kant), prosvetćenost je izlazak čoveka iz stanja nepunoletstva. To je doba u kojem se naglašavaju sloboda i razum. Čovek ih može koristiti u najvećoj meri za otkrivanje istine sveta, i radi opšteg napretka. Prosvetitelji kritikuju sve zvanične ustanove, crkvu i državu. Kritikuju sve ono što bi moglo sputati slobodu. Gledaju na kulturu kao na nešto plastično u odnosu na prirodu, i nešto što je moguće prepravljati i usavršavati.

200

U doba prosvetiteljstva nastali su radiklano drugačiji principi u odnosu na srednjovekovne. Ključni pojmovi prosvetiteljstva su *naturalizam*, *racionalizam*, *istorijski optimizam*, *dоследni ateizam*. Naturalizam je, naime, jedini princip koji pomaže predočavanju stvarnosti, to je pogled na svet koji podrazumeva da je priroda jedino što stvarno postoji. Prema Kantu, to je objašnjenje sveukupnih događaja putem prirodnih uzroka i zakona; u etici to je zahtev da se živi u skladu sa prirodom. U svojim *Ispovestima* Ruso (Rousseau) nebrojeno puta napominje da je priroda ono što ga pokreće, da je on čovek prirode. Živeti i misliti ispravno u XVIII veku, zahtevalo je živeti i misliti u skladu sa prirodom i tako doći do *istine*. Istina je jedna za sve. Do nje se dolazi putem *razuma*, jer razum je ogledalo sveta. Ništa ne može biti tajna za razum, njemu je dostupna čak i ona krajnje iracionalna tačka, Bog. Zato su prosvetitelji najčešće misleći *ateisti*. Misao nema odmora; ljudski um ne poznaje granice, mora biti delotvoran radi istorijskog *progres*a. Progres je u prosvetiteljstvu shvatan kao pravolinijski napredak, ne kao ciklično ili spiralno kretanje, kao kod antičkih mislilaca.

Ako sagledamo stvari iz ovog ugla, Volter (Voltaire) bi bio tipičan prosvetitelj jer izjavljuje da „raditi znači živeti“, i „misliti o sebi znači ne misliti“. Potrebno je misliti jedino o progresu i prirodi. Za Voltera Njutnova (Newton) otkrića u fizici su neopoziv argument u borbi protiv teologa i sholastičara; za njega je Njutn prvi korak ka prirodnoj religiji. Međutim, Rusoove ideje bile su eksplozivnije od Volterovih. Za Rusoa se ne može reći da je tipičan prosvetitelj. On se više oslanja na svoja osećanja, manje na svoj razum. On je pre empirista nego racionalista. Za Rusoa savest predstavlja unutrašnje čulo koje se javlja kada je reč o onome što je racionalno nepojmljivo. Takva jedna nerešiva antinomija uma je Bog. Tada odlučuje ono što je iznad razuma, srce. „Po meni je jedina zdrava filozofija, jedino ona u skladu sa ljudskim srcem.“² Baš u maniru Paskalove „logique du coeur“, Ruso najdostojnije koristi svoj razum ako ga pred Bogom učutka. „Ja ne znam za dostojnije odavanje hvale božanstvu od ovog nemog divljenja što ga rasplamsava posmatranje njegovih tvorevina...“³ Kod Rusoa nije reč o hrišćanskom Bogu ili tradicionalnoj hrišćanskoj pobožnosti. Jer, u tom nemom divljenju o kome govori javlja se u njemu unutrašnji glas koji umnogome podseća na Sokratovog (Σωκράτης) daimoniona. On

2 Ruso 1950: 65.

3 Ruso 1950: 433.

neće uvek poslušati taj glas, ali ne može da ga ne čuje. To je, zapravo, savest; savest kao stvar individue, koja ne može imati univerzalan karakter. Savest kao deo iracionalnog, poput unutrašnjeg Boga. Tako Ruso stvara svojevrstnu *prirodnu religiju* kojoj nisu potrebni posrednici između individue čistog srca i Boga. Ruso se, dakle, ne ističe kao uzorni prosvetitelj-ateista, on prihvata ideju da je Bog tvorac sveta, ali ne veruje da Bog može imati uticaj na sada i ovdje. Ruso je, zapravo, bio deista.

Ruso je zaista bio opsednut idejom o čovekovo dobroti, idejom o vrednosti ličnih osećanja. Zlo je posmatrao kao spoljašnjost; kao ogledalo u odnosu čoveka sa *drugim*; verovao je da zlo ne može postojati u samoj ljudskoj prirodi. Povratak u *sopstvo* je, stoga, sredstvo spasenja. Preporučivao je povratak prirodi u svakom smislu. Pretpostavljao je civilizaciji nekakvo *prirodno stanje* u kome je svaki čovek dobar, a to prirodno stanje narušeno je porocima koji se stiču putem nauka i umetnosti. Međutim, kao osnovni izvor poroka Ruso je video nejednakost koja vlada među ljudima.

Svoje stavove o tome Ruso je najpre izložio u *Raspravi o naukama i umetnostima* (1749), koja je predstavljala odgovor na nagradno pitanje Akademije iz Dižona: „Da li je obnova nauka i umetnosti doprinela kvarenju ili pročišćavanju ljudskih običaja?“. U ovoj *Raspravi* on kaže da pre nego što je umetnost ugledila ljudsko ponašanje običaji su bili seljački, ali prirodni; a razlika u ponašanju ukazivala je na razliku u karakterima. U tom prvobitnom prirodnom stanju čovek nije bio sposoban da čini zlo. Bio je dovoljan sadašnji trenutak, čulnost u kojoj se čovek nalazi. Ruso je smatrao da je čulni utisak uvek u pravu. Čovek prirode sva svoja saznanja svodi na čulnost. Čista čula su pošteđena iluzija. Iz sveta čula u kome je čovek zdrav, u kome on može biti čovek prirode, mora se otrgnuti (nevoljno, prema Rusou) onaj koji hoće da bude superiorniji od životinje. Mora početi da se oslanja na razum više nego na čulnost i osećajnost. „Smatram da je određujuća osobina aktivnog ili razumskog bića u tome da osmisli reč *jeste*“, reći će Ruso u *Emilu*.

201

„Ljudski čovek“ je prinuđen da koristi alate razne vrste, i upravo je ta upotreba sredstava ono što je bilo mrsko Rusou. On je želeo da bude neposredno povezan sa predmetima svoje želje. Zato je prezirao novac. „Nikad mi se novac nije činio onako dragocenim kakvim ga svet smatra [...] sam po sebi ne vredi ništa, potrebno je pretvoriti ga u nešto drugo [...] novac za kojim jurimo natiče nam ropski jaram [...] manje me privlači novac, mnogo više samo stvari.“⁴ Čovek prirode je nevino biće, a upotreba sredstava odvaja ga od čiste prirode, pomoću njih se suprotstavlja prirodi da bi je izmenio. Čovek koji je od prirodnog postao „ljudski čovek“ razmišljaće kako da ostvari želje za koje zna da su neostvarive. „Koliko bi se zastrašivanja uštedelo umu, koliko bi se poroka odstranilo u samoj klici, kada bi se animalna ekonomija mogla nagnati da se drži moralnog reda, koji ona tako često narušava.“⁵

4 Ruso 1950: 41–42.

5 Ruso 1950: 164.

Na taj način, smatra Ruso, čovek će iz prirodnog preći u društveni svet, postać će „izopačena životinja“ koja svoje želje može ostvariti tek kroz imaginarno i veštačko. Takav „ljudski čovek“ otkriće u sebi jedno Ne-Ja. Sujeta određivaće želje, a egocentizam će stvarati umetnost. Kada ovo tvrdi, Ruso upada u sopstvenu zamku. Njegova autobiografska dela upravo jesu izraz sujete i egocentrizma. On protivreći sebi u sopstvenim tekstovima. Može se dosledno pratiti promena u mišljenju ako se njegova dela sagledaju hronološki. Mučan život utiče na to šta će pisati, ali i na način na koji piše.

202

Drugi izraz nezadovoljstva društvenim sistemom u kojem živi, Ruso je pokušao da pokaže u *Raspravi o nejednakostima među ljudima* (1755), gde piše da se zlo nalazi u društvenim odnosima, i da je zato veoma bitan pogled u sebe, a ne u drugoga. Tek pogledom u suštastvo bića čovek prirode može postati Ja, a ne samo arhetip. *Rasprava o nejednakostima* Rusou nije bila potrebna kako bi se afirmisao u književnom svetu, on je već bio vrlo popularan. Ova druga *Rasprava* mu je omogućavala da se još više istakne u svojoj različitosti, da se odvoji i ukaže na svoju posebnost. Ruso je duboko verovao da će uspeti da svojim životom „pruži primer prave norme“, da je njegov život njegov manifest. U ovoj *Raspravi* reč je o istorijskom položaju čoveka. Ruso žali za nekim prethodnim vremenom u kome zlo nije postojalo, jer ono se javilo tokom istorije, a istorija pamti borbe protiv zla. Ako je zlo samo spoljašnjost, ono nužno kvari ljudsku dušu. Čovek nije stvoren iskvaren, on je to postao, a „u kolikoj meri čovek ostaje dete prirode on čuva neku neuništivu nevinost“. Čovek se treba povući u sopstvo, unutar sebe obezbediti egzistenciju odvojenju od zlih namera drugih. Čoveku se mora ostaviti sloboda izbora i rasuđivanja, jer sloboda je supstanca od koje je čovek sazdan. On može na osnovu svoga *credo* da odredi šta je zlo i da ga odbaci. Takvo zlo koje Ja odbacuje u svet odnosa sa drugima neće imati isti ontološki status kao ljudska prirodna dobrota.

To je jedna od krucijalnih činjenica za shvatanje Rusoove misli, koga, prema rečima Pola de Mana (Paul de Man), uvek i sistematski pogrešno čitaju.

Ruso je imao veliki problem sa spoljašnjim svetom. Društvo u kome se našao video je kao suprotno prirodi. To je bilo društvo u kojem „svako počne da gleda sebe, i sam htede da bude gledan“. Ljudski čovek se ne vidi u sebi već se traži izvan sebe, u stvarima, i tako rizikuje da i sam postane stvar. Prvi čovek koji je postao stvar je onaj koji je ogradio parče zemlje i rekao „Ovo je moje!“ Sledeći koji postaju stvari su oni koji mu veruju. Nasuprot njima stoji Ruso koji bi rekao: „Ne verujte mu!“, i oni koji bi verovali Rusou (p)ostali bi ljudi prirode. Stoga, često pogrešno shvatan Rusoov zahtev za povratkom prirodi označava, pre svega, osnivanje građanske slobodne države, a ne zahtev da čovek „pase zelenu travu“, kako je to cinično interpretirao Volter.

Druga Rusoova *Rasprava* nije zamišljanje nečega što bi moglo biti istina, ona je pogled napred, predlog za budućnost. U takvoj jednoj istoriji kreće se *ex nihilo*, ne

počinje se izjavom „Ovo je moje“. Ona podrazumeva jednakost među ljudima, gde svako poseduje vlastitu slobodu koje se ne mora odricati zarad postojanja jednog suverena. Jedini suveren je narod sam. Važna je opšta volja i razumni zakoni. Hegel (Hegel) je rusoiističku koncepciju države proglasio „najvišim izrazom suverene vlasti društvene volje“. U drugoj *Raspravi* Ruso daje jednu oštru kritiku društva i na izvestan način najavljuje revolucionarne stavove poznijeg doba. On nije smatrao, poput Voltera, da je moguće društveni sistem izmeniti razumnim reformama koje bi bile samo delimične. Ruso je proklamovao rušenje čitavog feudalnog sistema, zahtevao je enormnu promenu koja bi čoveka dovela do prapočetka. On je želeo da razori korene nastajuće građanske civilizacije kako bi poredak i krenuo *ex nihilo*. Eto, u tome je bio njegov politički i ideološki radikalizam.

—

Međutim, ako hoćemo da saznamo nešto više o Rusou kao misliocu, književniku, političaru, revolucionaru, pa i čoveku uopšte, nezaobilazna su njegova autobiografska dela, pre svega *Ispovesti* i *Sanjarije usamljenog šetača*.

203

Najpre je važno naglasiti da uobličavanje autobiografije, onakvog tipa autobiografije kakve danas poznajemo, nije bio postupak utvrđen i poznat u vremenu prosvetiteljstva. Stoga, Ruso se može posmatrati i kao rodonačelnik jednog novog umetničkog, romanesknog žanra. Tehnika pisanja u prvom licu gotovo da nije bila primenjivana do Rusoovog autoportreta, te je originalni tekst njegovih autobiografskih dela veoma nesređen i neprohodan, budući da nije imao literarne uzore. Čuveni poklonik biografske književne kritike, Sent-Bev (Sainte-Beuve) uživao je u otkrivanju Rusoovog stila i jezika, i naveo u *Književnim portretima* da sa Rusoom u francuski jezik dolazi novo proleće.

Kod autobiografskih romana ključan je problem *vremena u pripovedanju*. Važno je razlikovati vremensku ravan iz koje se vrši pripovedanje (npr. memoarista ili hroničara), od ravni koja obuhvata zbivanja u delu. Tako se gradi retrospektivni govor fiktivnog ovde i sada u postupku dramatizovane tačke gledanja (*point of view*). Teoretičar proze Franc Štancl (Franz Stanzel) navodi da pripovedačko *ja* homodiegetičkog pripovednog postupka svoju egzistenciju zasniva u istom vremenu i prostoru kao likovi koji učestvuju u radnji. Pisanje o sopstvenom životu podrazumeva učestvovanje u vremenu i prostoru u kome se nalaze i svi drugi likovi o kojima je reč. *Ispričano vreme* u slučaju autoportreta je ceo život autora. Kada Ruso piše o prvim godinama svog života on to radi na osnovu pretpostavke, ne na osnovu sećanja. „Ne sećam se šta se sa mnom zbivalo do moje pete ili šeste godine. Ne sećam se ni kad sam naučio da čitam.“⁶

Za roman u prvom licu ključni su pojmovi *istinitost*, *subjektivnost* i *reminiscencija*. Istinitost jer poistovećivanje autora sa likom u romanu daje za pravo da se

6 Ruso 1950: 10.

pretenduje na istinitost priče. Kada Ruso piše o sebi on podrazumeva da piše istinu. Ta istina je samo piščeva, isključivo iz njegove perspektive. Autor čitaocu daje subjektivnu istinu kroz pripovedanje. Naime, pojmovi koje uvodi Štancl, a ovde su od važnosti za tumačenje Rusoovih autobiografskih i ispovednih zapisa, jesu *doživljajno ja* i *pripovedačko ja*. To su dve strane autorskog ja. Oba ja pripadaju istom svetu, ali su vremenski distancirana. Doživljajno ja pripada sferi prošlog, pripovedačko ja je narator, prvo lice jednine u tekstu. Između njih postoji tesna veza, dijalektički odnos, jer pripovedačko ja snosi posledice i odgovornost nad doživljajnim ja. Zapravo, doživljajno ja dramatisovano je od strane pripovedačkog kroz sam čin pripovedanja. Pripovedačko ja govori i o samom procesu pisanja, podseća čitaoca na sebe. Ponekad to podsećanje može biti negativno konotirano, kao kod Somerseta Moma (Somerset Maugham) koji kaže da bi više voleo da nije ni počeo da piše u prvom licu, jer ne bi morao da otkriva „kakva je budala nekad bio“.

204

Ruso, u svojim šezdesetim godinama, neće o sebi pisati kroz kritičku, već kroz odbrambenu prizmu. Snažna potreba da se odbrani pred čitaocem i pred samim sobom jedna je od dominantnih Rusoovih osobina. Njegovo pripovedačko ja više je u odnosu sa samim sobom, manje u odnosu sa doživljajnim ja. To je posebno izraženo u drugom delu *Ispovesti*, u kome se govori o godinama ne toliko udaljenim od trenutka pisanja. Prvi deo koji opisuje detinjstvo i mladost, pun je potencijalnih istina i hipostaziranja. Ton je blaži, umereniji, jer govori o periodu koji je moguće ulepšati maštom. Kroz drugi deo uočljiva je životna tegoba koja je Rusoa zadesila u poznim godinama. Doživljajnom ja bilo je lako da piše o detinjstvu. Pripovedačko ja teško govori čak i o doživljajnom koje piše.

Možda bi za prihvatljiviju recepciju *Ispovesti* trebalo uvesti pojam *čitaočevo ja*. Takvo ja bi svaki pojedinac pronašao kada se upusti u dijalog sa Rusoom. Čitaočevo ja posedovalo bi saznanja koja u samim *Ispovestima* nisu data, ona koja se nalaze u, recimo, *Sanjarijama usamljenog šetača*. Ovo delo zapravo dopunjuje Rusoov autoportret iz *Ispovesti*, ono je kao organski nastavak. Tek na osnovu svih autobiografskih dela čitalac može pokušati da pravilno protumači Rusoa, i kao pisca, mislioca, ali i kao stvarnu ličnost. Ograniči li se čitalac samo na jedno od ovih dela, vrlo lako može upasti u zamku koju sam Ruso pravi.

U proučavanju nečijeg autoportreta važno je razgraničiti sledeće: prvo lice jeste oblik pripovedanja koji služi za pisanje autobiografije, ali autobiografija nije isto što i autobiografski roman. Autobiografija u širem smislu podrazumeva opis sopstvenog života od rođenja do trenutka pisanja, ili samo određenih etapa života. Arhetip takvog načina pripovedanja su *Ispovesti* Svetog Avgustina (Augustin), u kojima autor pokušava da odgovori na pitanje „Ko sam ja?“, da sebe shvati i definiše. Autor se mora pripremati za pisanje autobiografije; tako što će prikupiti materijal koji će mu pomoći da se priseti određenih detalja iz svog života koje želi da spomene (memoari, dnevnic, pisma). Najvažniji je problem verodostojnosti autobiografskih dela.

Ispovesti Žana-Žaka Rusoa nisu autobiografija, već autobiografski roman, kroz koji autor prikazuje autoportret. Pojam autoportreta podrazumeva opis nečije ličnosti i duhovnog života u autobiografskom ili memoarskom ključu. To je delo u kome se pažnja posvećuje doživljaju, piščevom duhovnom životu, na račun činjenica i pojedinosti iz samog događajnog života. Autobiografski roman je oslonjen na imaginaciju pisca koja nastaje na određenoj stajnoj tački (*point of view*). Pitanje je da li pisac opisuje vlastiti život ili iluziju o vlastitom životu. Rusoove *Ispovesti* jesu primer koji je uvek dat kao uzor za autoportret. Veliko je pitanje da li Ruso skicira sopstveni život, ili ono što bi želeo da njegov život bude u očima jednog čitaoca.

Ženevski teoretičar Žan Ruse (Jean Rousset), u delu *Narcis romanopisac*, razmatra pitanje mogućnosti da se oslika jedan književni autoportret. Pita se koliko on može biti verodostojan. U slikarskoj umetnosti, kod opsesivnog Rembranta (Rembrandt) na primer, postoje autoportreti bolje i lošije oslikani od onoga što slikar vidi u ogledalu. Ali u književnosti problem autoportretisanja je daleko veći, jer se računa i na čitaočevu imaginaciju, implicitno se uključuje *drugi*. Gledajući Rembranta, vidljivo je ono kako je on želeo da se prikaže. Čitajući Rusoa, moguće je uhvatiti svaku nehotečnu omašku ili hiperbolisano hvalisanje, upoznaje se ličnost, ne samo lik. Krivo ogledalo je uočljivije kod pisca nego kod slikara. Žan Ruse razmatra da li je istinskije sebe opisati distancirajući se od dobrih ili zlih namera objektivne slike koju bi mogao dati posmatrač, ili je potrebno osloniti se na nepristrasnog posmatrača, ako postoji? U takvoj situaciji umetnik je „jedan od onih koji pokušavaju da pobegnu od sebe da bi sebe izrazili na prikriiven ili zaobilazan način“.⁷ Svaki pokušaj da pisac sebe prikaže boljim nego što jeste preti da postane nesnosno hvalisanje. Kuditi sebe svodi se na to da je bolje mane ispravljati nego ih predočavati. U svakom slučaju, zaključuje Ruse, čoveku je izgleda nemoguće da sagleda sebe onako kakav zaista jeste.

205

Međutim, Ruso se ne bi složio sa ovom tvrdnjom. Žan-Žak je, kako piše, poput Larošfukoa (La Rochefoucauld) „dovoljno sebe izučavao da bi sebe dobro upoznao“. Postoji kod njega mnoštvo optimističkih tvrdnji da ono što čovek misli o sebi nije veoma daleko od onoga što jeste. Ali, kako je moguće jednom čoveku da sebe sagledava kroz niz promena koje doživljava? Ruso piše da je on u trenutku pisanja *sasvim trenutno biće* koje ne može da stekne o sebi celovitu sliku, ali da je njegova prednost u tome što je toga svestan. U okviru, recimo, Avgustinove slike sveta jedino bi Bog mogao imati celokupnu sliku o čoveku kao stvorenom biću. Prema Avgustinu, introspekcija je nemogućna.

Ruso na samom početku *Ispovesti* kaže: „Želim da prikažem bližnjima čoveka u punoj svetlosti istine, i to samog sebe.“⁸ On želi da kroz taman i kaljav lavirint

7 Ruse 1995: 48.

8 Ruso 1950: 7.

kaže sve o sebi, prizna i najmračnije tajne. Pozivaće se uvek samo na istinitost. Kada napravi prvi korak ka samoobnaživanju, za njega više nema prepreke, moći će čitaocu da prizna sve. On će otkrivati zablude i istine o sebi. Stvorice sliku koja toliko liči da se može dobiti odgovor na pitanje „Ko je Žan-Žak Ruso?“.

Autoportret

206

Rođen „gotovo mrtav“, Ruso je tragao za adekvatnim načinom da sebe oživi. Opisati sopstveni život, od trenutka rođenja do trenutka pisanja nije bio poduhvat uobičajen za doba u kome je Ruso živeo. Njegova je ideja bila originalna i karakteristična za prirodu poput njegove. Od Svetog Avgustina lukavo je preuzeo naslov za delo koje oslikava ljubav. Kod Avgustina to je ljubav prema Bogu, kod Rusoa reč je o ljubavi prema samom sebi. Natpis sa hrama u Delfima, *spoznaj samog sebe*, nije ono što on primenjuje u svojim *Ispovestima*. On kroz delo ne upoznaje sebe, već se otkriva pred drugima. Potreba za samopredočavanjem kod Rusoa se pojavila kao prirodni impuls strasti, kao želja da ostane upamćen onako kako je sebe video, a ne onako kako su ga videli drugi. Ruso je bio vrlo sugestivan autor, a sa takvima je problem što mogu biti često pogrešno protumačeni. Stoga, želeći da se zabeleži i njegova privatna, osetljiva strana ličnosti, a ne samo ona oštra u društvenoj kritici, on je posegao za inovativnim načinom retrospektivnog beleženja sopstvenog života.

Budući da je potekao iz nižeg društvenog staleža i da je obrazovanje stekao samoinicijativno i veoma teško, Ruso je često naglašavao da umetnost pisanja nije nešto sa čime se čovek rađa, već nešto što se stiče tokom života. U njegovom stilu moguće je primetiti nedostatak obrazovanja. „Njegov jezik je uvek zadržavao nešto od rđavog tona njegove rane mladosti.“⁹ On je pisao na francuskom stvorenom izvan Francuske; nikako učenim ili veštački kićenim jezikom, već onako kako to od njega zahtevaju mašta i trenutak, a kako mu dozvoljava njegov prost jezik.

Nuždom inovativan na planu jezika, Ruso je još nekoliko važnih tehnika uveo u književnu modu. On je uživao u spontanosti maštanja, posebno pod uticajem prirode, voleo je da sanjari u dugim šetnjama kroz šumovite predele. Smatrao je da nikada briljantne ideje ne mogu oživeti u statičnosti sedenja. „Ja gotovo ne mogu da mislim kad mirujem. Da bi se misli pokrenule, treba i telo da mi je u pokretu.“ Sanjarenje i šetnja kao da su njegova otkrića, „njegova Amerika“. Šetnja je predstavljala transpoziciju iz sveta ljudi u svet prirode. Priroda omogućava kontemplaciju uz pomoć kretanja, hodanje postaje automatizovano i prelazi se u nekakvo hipnoidno stanje. Žan Starobinski (Jean Starobinski) ovu tezu savršeno objašnjava: „U potpunosti mobilisano ritmom hoda, telo će se uneti u jednu dinamičku pravilnost, pri čemu će se udeo razložne svesti ograničiti na nekakvo blaženo odsustvo. Na toj pozadini odsustva izgledaće da se slike sanjarenja spontano

9 Sent-Bev 1960: 147.

proizvode, da se bezrazložno predaju i bez ikakvog napora.¹⁰ Starobinski tako-
 đe navodi da sanjarenje na ovakav način ne mora imati srećnu posledicu. „Mašta
 nudi arhetipove, apriorne uzore koji se teško mogu dostići.“¹¹ To može da dovede
 do bezumlja. Kao obrazloženje Starobinski citira jednog Rusoovog poznanika iz
 poznijih godina: „[I]zgledalo je da njegovi pogledi zahvataju celokupnost prostora,
 a njegove oči kao da su gledale sve jednovremeno; [...] on bi se okrenuo na svojoj
 stolici, i prebacivao bi ruku preko naslona. Ta ruka, koja je tako visila, kretala
 se ubrzano kao klatno[...] kad bih ga video da zauzima taj položaj prilikom mog
 dolaska, meni bi se srce stezalo, pa sam očekivao najbezumnije izjave; nikada se
 nisam prevario u tom iščekivanju [...]“¹²

Budući da je uživao u šumi Monmoransi, njegovom „radnom kabinetu“, Ruso je
 imao poteškoća u pisanju, jer nije, kako kaže, nosio sa sobom hartije i pera; nije
 znao kada će mu neka briljantna ideja pasti na pamet. Rusoovi rukopisi su precrtavani,
 nejasni, zamršeni, nečitki. Svaki je bio prepisivan po nekoliko puta. I *Ispovesti*
 imaju nekoliko objavljenih verzija. Ruso je, konstantno nezadovoljan, često
 doterivao i uobličavao tekstove. „Da sam umeo u početku da se strpim i čekam, pa
 potom dam u svoj njihovoj lepoti stvari koje sam imao u sebi, malo bi me pisaca
 prevazišlo.“¹³

207

Nije poznato u istoriji književnosti mnogo pisaca koji su sa rusoovskom dozom
 narcisoidnosti pisali o sebi. Starobinski je ispravno uočio da je potrebno umeti
 pročitati, *naporom velike simpatije*, to jedinstvo karaktera. Zaista su vrlo ljupka i
 nežna njegova hvalisanja. On je bio infantilno iskren u svojim ushićenjima i opisi-
 ma svoje posebnosti. Samootkrivanje mu je bilo potrebno kako bi ga ljudi videli
 onakvim kakav jeste, jer samo tako mogli su mu pomoći da postane ono što želi.
 Čuvena je njegova rečenica da *ko god ima hrabrosti da izgleda kao što jeste, postaće*
kad-tad ono što treba da bude. On je smatrao da čini dobro delo pišući o sebi, jer
 je na njemu *Bog polomio kalup*. *Ispovestima* je želeo da razoruža svoje brojne ne-
 prijatelje, upravo iskrenošću. „On jednostavno hoće da bude jedinstvena ličnost –
 Žan-Žak, i taj univerzalni obrazac: čovek prirode.“¹⁴

Stoga, bio mu je potreban način da iskaže sebe kao bezvremeno biće, najbolje od
 svih bića. Autoportret se ukazao kao idealan način za to. Iako je sam kontradik-
 torno tvrdio da njegova suština ne leži u tuđim pogledima, on je morao da bude
 viđen, da govori, da sebe opravdava, da čitaoca ubeđuje. Morao je dokazati da je u
 pravu kada govori da je poseban. *Ispovesti* su zapravo jedan od pokušaja da doka-
 že svoju jedinstvenost.

10 Starobinski 1991: 265.

11 Starobinski 2004: 171.

12 Starobinski 1991: 266.

13 Ruso 1950: 129.

14 Starobinski 1991: 95.

On je bio suštinski vrlo usamljen. Samoća je za njega bila dovoljnost, biti sam značilo je biti sam sebi dovoljan. To je nametnulo potrebu da se povuče dalje od sveta i da piše. Smatrao je da će jedino putem oduzimanja sebe svetu, on svetu pomoći da dođe do istine. Ima ljudi koji ne podnose istinu, onih iz kojih je istina odsutna; odsutni Ruso je paradigma odsutne istine. On je istina koja se sakriva i piše. „Skrivati se a ne pisati, značilo bi nestati. Pisati a ne skrivati se značilo bi odustati od obznanjivanja svoje različitosti [...] Da bi čovek naučio da sebe ceni, nastojacu da on bar bude u mogućnosti da ima neki uzor za poređenje; to ću biti ja. Da, ja, samo ja [...]“¹⁵ Ruso je pisao zarad sebe i zarad drugih, sebi i drugima. On je računao na nekakvo „raspoloženje duše“ u koje upada čitalac dok „ga“ čita. Da bi sudio o stvarnom cilju knjiga Ruso je razmatrao u kakva duševna raspoloženja te knjige vode; tako je najpogodnije shvatiti utisak koji je autor želeo da proizvede. Ruso je želeo da proizvede određeno „stanje duše“ kod čitaoca i tako opravda sebe. S pravom Starobinski kaže da je Žan-Žak „prvi i jedini koji će pružiti o sebi potpun portret. Prvi put će jedan čovek opisati sebe kakav jeste [...] Ruso se uzima kao izuzetak [...] jer kod njega se sentimentalizam ni na koji način ne suprotstavlja racionalizmu veka prosvetćenosti.“¹⁶

Postoji jedan svojstveni problem koji se javlja u proučavanju Rusoovog dela, jer se predstavlja kao tragički lik koji počiva na suprotnostima. Uvek se možemo uhvatiti za jednu njegovu stranu, ali to je onda samo jedan deo celine, to je onda samo Ruso ili Žan-Žak. Ruso je koegzistentan sa Žan-Žakom, ali ujedno je Ruso isključen iz Žan-Žaka, i takva celina gradi autoportret. Ta celina je ono što ostaje bezvremeno. Simpatija koju izaziva javlja se kroz način na koji je autoportret izgrađen. Gotovo sve njegove reči su čiste i duboke. Zanesene poletom duha, opijajuće. Čudom simpatije Ruso se širi u prostoru i vremenu. Za nas on može biti čovek koji živi sada i ovde. Kroz nas.

On je želeo stanje u kojem vreme ne predstavlja ništa za dušu, gde sadašnjost stalno traje, a ipak, ne obeležava svoje trajanje. Kroz vreme je uvek otkrivao nedovoljnost, nedostatak, bol i patnju. Pisanje mu je omogućavalo da ostane bezvremen; „Jer on je uvek tražio unutrašnji zanos, a zanos izazvan oživljavanjem prošlosti nije ništa slabiji od zadovoljstava koje donosi večni trenutak“.¹⁷ Budućnost je za Rusoa značila (suprotno duhu vremena prosvetiteljstva) vreme nesreće, ono što je nepoznato i strano čulima. Živeti u budućnosti značilo je udaljiti se od samospoznaje, odstraniti lepotu sadašnjosti koja želi da živi u prošlosti. Jer osvajanje budućnosti zahteva da se na neki način odrekne sadašnjosti.

15 Starobinski 1991: 144.

16 Starobinski 1991: 213, 215.

17 Pule 1974: 195.

Ipak, neophodno je svakom čoveku da živi u svojoj sadašnjosti i okruženju; nemoguće je potpuno se isključiti iz društva (iako bi Ruso to veoma želeo). Kidajući odnose sa svetom, došao bi do zadovoljstva, do konačne sreće. Do svoje samoće i do sebe samog. Kada govori o dokolici i usamljenosti, Ruso nije u potpunosti dosledan. Dokolica je, u jednom trenutku, ista društvena nesreća kao i usamljenost. Ali kada zatreba: „Dokolica skupova je tegobna, jer je nužna; dokonost usamljenosti je divna, jer je slobodno izabrana i voljna.“¹⁸ I dalje: „Rođen da mislim u dokolici usamljeničtva, nisam bio stvoren za držanje govora, za rad, za vođenje poslova među ljudima.“¹⁹

Živeti u sadašnjosti znači živeti u samo jednom trenutku našeg postojanja, živeti u „neutralnoj oblasti koja se kreće“. Kretanje sadašnjosti usmereno je ka smrti. Ali, Ruso se nije plašio smrti, čak ju je priželjkivao. Jedina mu je briga bila što će ostati neupoznat svojim bližnjima, jer neće stići da osete njegovu vrednost. Zato je želeo da ostavi svoje delo za sobom. „Ništa me ne mami ka budućnosti, mogu mi biti samo draga vraćanja u prošlost.“²⁰ Kao da je želeo da se vrati u stanje fetusa, i da nikada ne nastane nesreća koja je on sam. Već na prvim stranicama *Ispovesti*, kad govori o onima koji su ga začeli, on tvrdi da je njegovo rođenje njegova najveća nesreća. U poslednjoj knjizi kaže da „ovde počinje delo tame“. Možda bi ove reči bilo prikladnije staviti na početak prve knjige.

209

Čitave *Ispovesti* su ispunjene tegobom. Kada govori o svojoj doživljenoj sreći, može se uočiti da to piše čovek koji je duboko nesrećan. Njegovo *pripovedačko ja* pati. Ali, Ruso nikada nije ostajao bez nade. Čuvana je njegova maksima „Potrebno je samo hteti biti srećan da bi to postao.“ Stvarajući slike u svojoj mašti u njemu su se javljala osećanja. Takođe, osećanje koje se ponovo javi posle izvesnog vremena može u mašti stvoriti sliku. Tu je Ruso majstor. On vrlo živo opisuje događaje koji su prošli. U njemu se javljaju zakasnele reakcije na osnovu kojih se javlja afektivno sećanje. Tako je stilski gradió slike koje odišu trenutkom – *emocija često kasni za senzacijom*. Njegova mašta poetizovala je sećanje, te su izmišljeni detalji nastajali ujedno sa emocijom u trenutku pisanja. Fikcija koju je stvarao o sebi je bila način da se *ja* oživi, da se izgradi svojevrsni *mit o Rusou*. „Opčinjen je sopstvenim mitom do te mere da više nije u stanju da sebe razdvoji od mita i više ne oseća sopstveno dvojstvo.“²¹

Ruso je zaista živeo u svojoj imaginaciji, i kroz svoje delo omogućavao drugima da neko vreme provedu u njoj. On se potpuno otkrivao uz pomoć nebrojenih signala i sugestija koje je dao čitaocu. Stvorio je jezik neposredniji od jezika. Kod njega

18 Ruso 1950: 431.

19 Ruso 1950: 442.

20 Ruso1950: 264.

21 Starobinski 1991: 281.

postoji magija koja sama po sebi govori. On kao da je želeo da komunicira putem znakova, da mu to bude tajni jezik.

Da bi mu bilo omogućeno da govori takvim neposrednim jezikom, a kako bi zadio potpuno poverenje čitaoca, bilo je potrebno da kaže i one stvari koje nisu prikladne. Detaljno je opisao scene iz detinjstva, kada se povlačio u najtamnije delove parka, da bi ženama izdaleka pokazivao „sramni predmet“²². „Toliko sam bio uznemiren, da sam bio prinuđen da se umirujem na najodvratnije načine, budući da mi je bilo nemoguće da zadovoljim želje.“²² Jedan aristokrata se nikad ne bi ovako otvorio. Ruso je iskoristio žanr koji je osmislio kako bi rekao svaku svoju najtamniju tajnu. Povukao se u dubinu svojih *Ispovesti*, kao što se povlačio u tamu parka.

210

Već u prvoj knjizi Ruso čitaocu pokušava da ukaže na svoju prirodu. Govori o ljubavi prema muzici i knjigama. Muzika je bila *memorativni znak* koji ga je podsećao na detinjstvo. Njegova tetka je volela da peva i zauvek mu usadila svoje melodije u srce. Muzika ga je vraćala u prošlost za kojom je toliko patio. Ruso se oprobao i u muzičko-teorijskoj karijeri. Akademiji je predao predlog o novom sistemu znakova u muzici. Ideju je izložio u *Disertaciji o savremenoj muzici*. Predlog je bio odbijen. Ruso, u vreme pisanja *Ispovesti*, i dalje duboko razočaran, kaže: „Ako ponekad naučnici imaju manje predrasuda od ostalih smrtnika, oni ih se još čvršće drže od onih koji u predrasadama žive.“²³

Specifičnog, možda autističnog karaktera, Ruso kaže da se družio sa muzama radije nego sa svojim vršnjacima. Rano mu se javila mogućnost da pribegava imaginarnom, rano je počeo opsesivno da čita sve što mu je palo pod ruke. U šestoj godini čitao je romane koji su bili ostavština njegove majke. Svaki put kada se u *Ispovestima* pominje njegova, na porođaju umrla majka, ton je obojen grižom savesti. Ruso kao da priznaje da je njen ubica. Knjige je počeo da voli zato što su bile njene. Na spisku literature bili su Plutarh, Lesier (Πλούταρχος, Lesier), Ovidijeve (Ovidius) *Metamorfoze*, Labrijer, Fontenel (La Bruyère, Fontenelle)... Bežeći u prostor imaginacije, Ruso je postajao lik o kome čita. Dok je čitao Plutarha bio je Grk ili Rimljanin. Onda kada je postao zanatski šegrt, čitanje mu je bilo omogućeno. To je period u kome se njegova nežnost izvitoperila. Da su mu knjige bile dostupne tada njegov bi izraz bio čistiji, ovako u njemu ima doze nasilnosti. Ljubav prema čitanju je rasla što su je više suzbijali. Njegovo se čitanje počelo pretvarati u ludilo. Postao je zavistan od doživljaja o kojima čita, mešao ih je, vezivao, premeštao, činio ih sadržajem sopstvenog života. Ljubav prema francuskoj literaturi oformila je u njemu ljubav prema francuskom narodu. Strast prema francuskoj književnosti privlačila ga je francuskim piscima i njihovoj zemlji.

22 Ruso 1950: 102.

23 Ruso 1950: 2.

U adolescentskom periodu je postao još strasniji uživatelj književnosti, ali mu je prijatelj pokazao da ne treba da guta sve, već treba da čita sa više razumevanja. Ruso kao da mu zahvaljuje putem *Ispovesti*, jer tek tada je počeo da obraća pažnju na to kako je nešto napisano i da se interesuje za jezik. Napisao je u tom periodu i *Ogled o poreklu jezika*.

Ruso je znameniti predstavnik prosvetiteljskog razuma po tome što je u mnogim pravcima usmeravao svoje znanje; ali sudbina je htela da se nijedno ne dovrši (osim umeća pisanja, ali to, po njegovom mišljenju, dolazi iz duše, to nije veština). Radio je mnogo stvari odjednom, a upravo je to i bio način da nijednu ne uradi kako treba. Zanimao se za hemiju, fiziku, muziku, botaniku, jezik, šah, golubove, pčele... za gomilu sitnih stvari koje donose sitna zadovoljstva. Ma kakvom se glu-pošću oduševio, u nju je uvek unosio isti način umovanja.

Podjednako je studiozno Ruso opisivao i žene koje su prošle kroz njegov život. Svaka je bila prva i poslednja. Ipak, najljupkije su stranice posvećene gospođi De Varan (Warens), koja je u Rusoovom životu najbolje odigrala ulogu majke. Početak druge knjige *Ispovesti*, u kojoj se ona pojavljuje, obojen je svežinom. Ruso umekšava ton da bi je oslikao; slika deluje uverljivo, realno. U skladu sa stavom da prema ženama ima lično poštovanje (kao kompenzaciju za invektive njegovog rođa), Ruso se prema De Varanovoj odnosio sa više draži i nežnosti nego prema prijatelju. Sa više draži on nju i oslikava u odnosu na opise drugih žena. Imao ih je mnogo, ali nijednu u potpunosti.

211

Bio je, u pogledu *Majčice*, veran ljubavnik. U njoj je našao likove svog imaginarnog sveta. Sve one junakinje romana koje je čitao u detinjstvu. Nju je, u čulnom smislu, posedovao imaginarno, jer nije želeo na taj način da je ima i u realnosti. Posedovao ju je putem svog pisanja. Tako je ona bila uvek prisutna. „Ljubavna sreća nije u posedovanju, nego u intenzitetu prisustva.“²⁴ Suviše je voleo gospođu De Varan da bi čulno žudeo za njom. Ona je bila iznad niskih strasti. Puna vrlina i „...kad je Sokrat mogao ceniti Aspaziju, on bi sigurno uvažavao i gospođu De Varan.“²⁵

Bio joj je zahvalan što ga je otrgla od želje da poseduje druge, svako drugo biće koje bi se našlo između njih bilo mu je mrsko. Osim jednog. Reč je o njenom starijem slugi, Klodu Aneu, koji je igrao ulogu oca u trojnom braku. Ljubav utroje uvek podrazumeva opijenost. Jedna od njenih vrlina je i to što silinom ljubavi prema bližnjima čini da se i oni međusobno zavole. Tu osobinu je Žan-Žak preuzeo od nje. Kasnije će sam sebe osuđivati zbog toga. Posredstvom njene ljubavi on je voleo Kloda. Ali, za nju se vezao svojim bićem, ne umom, polom, ili lepotom. Takva vezanost ne može nikad prestati, i kada piše o njoj kao da se i dalje nalazi u njenom krilu.

24 Starobinski 1991: 178.

25 Ruso 1950: 229.

Vreme koje su proveli pod okriljem sreće i lucidne situacije još više ulepšavaju stranice o Majčici. Rusou je bilo moguće da ispolji svoju pravu prirodu, mogao je u potpunosti da bude ono što jeste, bez ustezanja i pretvaranja. „Jednom dok smo bili za stolom, kad je stavila zalogaj u usta, uzviknuh da vidim dlaku: ona vrati zalogaj u tanjir, a ja ga dočepah i progutah.“²⁶

Ruso je život proveo odlazeći i vraćajući se. Uživao je u radosti povratka, ali i tokom odsustva on ju je obožavao i poštovao. Imao je potrebu da se uvek vrati baš njoj, ali je, ipak, postupio u skladu sa drugim svojim načelom: da je najveći zločin prema jednoj ženi ne preduzeti ništa ako je možeš imati.

212 Jednom prilikom svog najavljenog povratka, zatekao je vrata zatvorena, a Majčicu hladnu prema njemu. Odiše patnjom taj govor odsutnosti, negacije svega što je ona nekad predstavljala. Gospođa De Varan (ne više Majčica) dobila je novog slugu. Ruso mora u *Ispovestima* da opravda svoje ponašanje u tim danima, koje je tako tipično za njega. Ignorirati problem – i on će nestati. Pokušao je da se ponaša kao da dečak ne postoji, maštao je iracionalno da će neka viša sila da otkloni dečaka-prepreku, i da će oni ponovo biti sjedinjeni u savršenstvu. Ruso, kao i uvek, mašta. Jer, „mašta je sposobna da sve prepreke ukloni i da mu magijski otvori beskrajn prostor.“²⁷ On je uvek lako pribegavao svojevrsnom magijskom ponašanju. Poslednji povratak Majčici je za njega bio gotovo poguban. Uvideo je da mora nestati zauvek. Iščezla je blažena budućnost koju je slikao u mašti. I pošto ga je sudbina lišila srca koje je za njega bilo sazđano, on se sa tim morao pomiriti. Otišao je zauvek, da se nikad više ne vrati. Stranice posvećene poslednjem povratku pisane su sa tugom toliko svežom, kao da nikada nije preboleo taj rastanak.

Drugi deo *Ispovesti* posvećen je Terezi i progoniteljima. Tereza, jedna prosta, nepismena žena, nikad mu nije bila sagovornik u dijalogu, već pomoćnica u materijalnom životu. Ona je uvek bila samo nepismena sluškinja. Veza sa njom je ilustracija još jedne protivrečnosti koja se otkriva u *Ispovestima*. U prvom delu upoznali smo Rusoa koji pored sebe vidi samo gospođice, a ipak su ga dostojne i sobarice. Obmanjivao je samog sebe, da bi se kasnije razotkrio pred hartijom. Život sa Terezom, međutim, bio je povoljno tlo za njegov rad. Ona će mu omogućiti da postoji sam u sebi. Ona je dodatak, odgovarajuća zamena za Majčicu. Kada je prevari on joj priznaje, ona mu oprašta. „Kad neko pred onim koga voli nešto zataji, uskoro više nema obzira da sve pred njim prikriva.“²⁸ Ruso je uvek voleo one koji će voleti njegova dela, on ni pred čitaocem ne prikriva najnedostojnije tajne svog života.

26 Ruso 1950: 123.

27 Starobinski 1991: 251.

28 Ruso 1950: 176.

Zato je i bio spreman da prizna da je svu svoju decu ostavio *Domu za siročad*. Razlog tome on ne može da kaže, jer bi tada „rekao previše“. Jedino priznaje da nije hteo biti izopačeni otac koji bi podigao probisvete i litalice. Ne može se s istom ljubavlju voleti dete koje raste pred njegovim očima i ono koje je dato dadilji. Majčinska i očinska ljubav se, usled odvojenosti, potiru. Ruso je vrlomalo rekao o toj deci, i u njegovim biografijama retko se mogu naći konkretniji podaci.

U danima kada je morao bežati pred „celim svetom“ on je bio u rukama drugih, nije se mogao brinuti sam za sebe. Bio je kamenovan, osuđivan, prevaren od najbližih. Zavera koja ga je u jednom momentu života okružila odličan je izgovor za beg u slobodu. Dok je bio progonjen on je bio nevin, slobodan da piše svoje *Ispovesti*, kako bi ispravio tuđe zablude. Nažalost, *Ispovesti* su izašle na videlo tek kada su i on i svi ljudi o kojima je tu reč, bili već bivši. Ruso je u svojim delima rekao sve ono što ljudska pakost može da iskoristi protiv njega; nije želeo da čitaocе udostoji toga da nešto prećuti i tako ostavi otvorenu mogućnost neistinite nadgradnje.

213

Ko su, zapravo, ti ljudi koji su ga progonili i koje je bio, protiv svoje volje, primoran da mrzi? Lažni prijatelji koji mrze velike istine o kojima se Ruso usudio da piše. Didro, Dalamber, Grim, Volter (Diderot, d'Alembert, Grimm, Voltaire)... ima ih mnogo o kojima *Ispovesti* pišu.

Didro, delimično zaslužan za to što je Ruso uopšte i počeo da se bavi književnom delatnošću, kasnije ga je optuživao što se povukao na selo da piše. Rekao je, u svom delu *Vanbračni sin*, da je: „Jedino zao čovek sam!“ Žan-Žak je „bio spreman da svoje srce izlije u njegovo“. Didro je bio taj koji se povukao u sebe. Takva duša „nema svoju teritoriju. Svuda je spoljašnjost. Svuda se pruža ono što ona nema, ono što ona nije. Svuda se pruža prostor u kome ona može da bude“.²⁹ Ruso je romantično bio spreman na večno prijateljstvo. Kivan zbog nesrećnog ishoda, Didroa je uvek opisivao sa dozom sažaljenja i cinizma.

Grim je Rusou postao neprijatelj samo zato što mu se tako prohtelo. On je bio čuvar svih Žan-Žakovih tajni, a nijednu svoju mu nije poverio. Žan-Žak je Grimu rekao za svoju decu, i ubrzo su svi znali tu strogo čuvanu tajnu. Odeljci koji govore o Grimu su dugački i pomalo nejasni. Grim je nadmen, hvalisav, glupak, zamlata, tašt i prazan. Kada bi mogao, Ruso bi Grima nazvao najprostačijim imenima, ali delo ima svoju cenzuru, tako da će se zadovoljiti samo ironijom; prilično duhovito, Grima naziva *nabeljeni gajtan*.

Ipak, onaj koji je najviše namučio Rusoa bio je Volter, o kome se veomamalo govori u samim *Ispovestima*. Ruso daje u svom delu uvid u prepiske između njega i „velikog Voltera“, ali kao da se ne usuđuje da ga javno kritikuje. Volter je bio omiljeni

29 Pule 1993: 102.

filozof tog doba i vodio je uvek glavnu reč u salonima. Nije imao svoj manir, njegova reč je brza, tečna, ali *obična*. Ruso je taj koji je jezik podvrgao revoluciji, uneo u njega novine. „Vi nalazite da se izražavam dosta jasno“, piše Volter, „u stvari, ja sam kao potok koji je bistar zato što nije mnogo dubok.“ Ovo je poluistina koju čovek u šali izriče sam o sebi. Volter je imao „previše duha i duhovitosti da bi kod njega bilo dubine“³⁰.

Najveći sukob između dva velika uma prosvetiteljstva javio se u mišljenju o pozorištu. Ruso je tvrdio da je pozorište „škola rđavih naravi“, izvor zla jer laska ukusu publike, koja je ionako dovoljno iskvarena. „Volter je voleo pozorište možda više nego što ga je Ruso mrzeo.“³¹

214 U *Ispovestima* se može uočiti Rusoovo nezadovoljstvo zbog toga što ga Volter nije razumeo. Unižavajući sebe u očima čitaoca, Ruso pokušava da proizvede odbojnost prema Volteru. Koliko je Volter sarkastičan kad mu u jednom pismu govori, povodom *Rasprave o nejednakosti*: „Nikada niko nije upotrebio toliko oštroumnosti u želji da nas učini životinjama; čoveku se prohte da ide četvoronoške kad čita vaše delo.“ Toliko je i Ruso sarkastičan u odgovoru: „Ne pokušavajte da pođete četvoronoške, niko na svetu ne bi uspeo u tome manje od vas. Vi nas isuviše dobro podižete na naše dve noge, da biste sami prestali stajati na svojim.“

Ruso nije bio naivan protivnik. Njegov imaginarni trijumf sadržan je u samo jednoj rečenici iz *Ispovesti*: „Volter naizgled veruje u Boga, zapravo je jedino verovao u đavola.“³² S obzirom na to da je Ruso svoj autoportret gradio kako bi sebe opravdao, morao je, iako nevoljno i lažno, Volteru priznati pobedu u zamišljenom dvojboju. „Ne volim vas, gospodine, vi ste mi stvorili nedaće koje su mi mogle biti najbolnije, meni, svom učeniku i svom oduševljenom pokloniku... Ja Vas, u stvari, mrzim jer ste tako Vi hteli; ali ja Vas mrzim kao čovek koji bi bio još dostojniji da Vas voli da ste hteli.“³³

Kao da su mu svi ti ljudi koji ga „proganjaju“ bili potrebni da bi sebe oživeo. Ruso bi se pred progoniteljima povukao u samoću, „na neko pusto ostrvo“. Međutim, nije bilo potrebno ići baš toliko daleko. Neprijatelji su bili tu, izazvani, mašta je bila ta koja ih je umnožila i dala im snagu. Pod pritiskom zavera Ruso je našao načina da bude slobodan. Način su upravo njegove *Ispovesti*.

„Dok ovo pišem, nemoćan i skoro šezdesetogodišnjak, smrvljen bolovima svake vrste [...] u okrilju [sam] najistinskije sreće.“³⁴ Kako čovek može biti srećan pod

30 Petrović 1935: 105.

31 Petrović 1935: 104.

32 Ruso 1950: 186.

33 Ruso 1950: 315.

34 Ruso 1950: 174.

okolnostima kakve su Rusoa zadesile? Kako može biti srećan usled svesti o sopstvenoj bolesti? Iako nije poznavao činjenice psihologije kojima mi danas raspoložemo, Ruso je bio svestan da su fizičke bolesti koje ga bacaju u postelju, zapravo posledica njegove ogromne moći imaginacije. Postoji hipohondrija rusoovske vrste. I kad je već svakakve stvari priznao čitaocu, nije mu bio problem da prizna „da je vrlo teško [...] da ovakva glava dopusti telu da bude zdravo.“ Sent-Bev nalazi da je jedina Rusoova bolesna strana to što ima „suviše žara, povezanog sa neradom i dokolicom, prevlast mašte i osećajnosti koje se zatvaraju u sebe i same sebe proždiru.“³⁵

Bilo bi suviše lako Rusoa odrediti kao osobu neuravnoteženog raspoloženja, sa ogromnim talentom za književnost. Nije *problem Ruso* baš tako jednostavan. Kod njega postoji izvesna misterija bolesti koja se ne da u potpunosti razrešiti. *Misterija Ruso* uvek je otvorena za nova tumačenja.

Zaista je lepo uočio Žan Starobinski kada je rekao da je potreban neizmeran napor simpatije da bi se doprlo do jedinstva Rusoovog karaktera; da je Ruso *usamljena reč* koja još čeka da bude protumačena; i konačno, da biti svoj, u rusoovskom smislu, nije baš tako lako kao što na prvi pogled deluje. U svakom slučaju, Ruso u potpunosti opravdava stav da svaki čovek od vrednosti predstavlja sistem srećno udruženih kontrasta.

215

Na kućici u kojoj su stanovali Ruso i gospođa De Varan, postavljena je ploča sa sledećim zapisom:

Kućice, u kojoj stanovaše Žan-Žak
ti me podsećaš na njegov genije,
na njegovu usamljenost i gordost,
na njegove nedaće i ludilo.

Slavi, istini,
usudi se da posveti život,
i večito bi proganjan
il' sam sobom, il' zavidljivcima.

Možda je upravo u ovim stihovima upotrebljena svaka relevantna reč koja je potrebna i dovoljna da se opiše jedan pisac.

Primljeno: 10. septembar 2012.

Prihvaćeno: 1. oktobar 2012.

Bibliografija

- De Man, Pol (1975), *Problemi moderne kritike*, Beograd: Nolit.
- Derida, Žak (1993), *Razgovori*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Durant, Vil (2004), *Ruso i revolucija*, Beograd: Narodna knjiga, Vojnoizdavački zavod.
- Edel, Leon (1962), *Psihološki roman*, Beograd: Kultura.
- Gričić, Danko (1983), *Leksikon filozofa*, Zagreb: Naprijed.
- Kasirer, Ernest (2004), *Ideja republikanskog ustava*, Beograd: Dosije.
- Konstantinović, Zoran (1969), *Fenomenološki pristup književnom delu*, Beograd: Prosveta.
- Miller, J. Hillis (1970), „Geneva or Paris? The Recent Work of Georges Poulet“, *Critical Quarterly* 39: 212–228.
- Miller, J. Hillis (1967), „The Geneva School“, *Virginia Quarterly Review*, 43: 477–482.
- Micale, Marc, Porter, Roy (1994), *Discovering the History of Psychiatry*, Oxford University Press.
- Đuričković, Dejan (prir.) (1981), *Novim putevima francuske kritike*, Sarajevo: Svjetlost.
- Petrović, Ljubomir (1935), *Studije iz francuske književnosti*, Beograd: Srpska književna zadruka.
- 216 Vidan, Gabrijele (prir.) (1982), *Povjest svjetske književnosti III*, Zagreb: Mladost.
- Pule, Žorž (1974), *Čovek, vreme, književnost*, Beograd: Nolit.
- Pule, Žorž (1993), *Metamorfoza kruga*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Pule, Žorž (1995), *Kritička svest*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Rima, Makaryk Irene (1993), *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Terms*, Toronto, The University of Toronto Press.
- Ruse, Žan (1995), *Narcis romanopisec, ogleđ o prvom licu u romanu*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ruso, Žan-Žak (1950), *Ispovesti I, II*, Beograd: Prosveta.
- Ruso, Žan-Žak, (1984), *Sanjarije usamljenog šetača*, Beograd: Zodijak.
- Selden, Raman (1989), *Practicing Theory And Reading Literature*, The University Press of Kentucky.
- Sent-Bev, Šarl Ogist (1960), *Književni portreti*, Beograd: Kultura.
- Spisak, Jeffrey (2000), „Fear, pity and the master, Rousseau and the status of mimetic structures“ *Anthropoetics* 6: 30–47.
- Starobinski, Žan (1990), *Kritički odnos*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Starobinski, Žan (2009), *Otkrivanje slobode; Znamenja razuma*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Starobinski, Žan (1991), *Žan-Žak Ruso, prozirnost i prepreka*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Starobinski, Žan (2004), *Živo oko*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Stojanović, Dragan (1977), *Fenomenologija i višeznačnost književnog dela*, Beograd: Vuk Karadžić.
- Štancl, Franc (1987), *Tipične forme romana*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Velek, Rene, Voren, Ostin (2004), *Teorija književnosti*, Beograd: Utopia.
- Živadinović, Petar (1976), *Prometejev greh, ogleđi iz istorije filozofije*, Beograd: IIC SSO.

Vanja Radaković

Self-portrait of the Philosopher in the Context of the Enlightenment

Abstract

In the history of philosophy, Jean-Jacques Rousseau is mainly considered as an atypical philosopher of the Enlightenment, as a pioneer of the revolutionary idea of a free civilian state and natural law; in literary history, he is considered the forerunner of Romanticism, the writer who perfected the form of an epistolary novel, as well as a sentimentalist. However, this paper focuses on the biographical approach, which was mostly excluded in observation of those works revealing Rousseau as the originator of the autobiographical novelistic genre. The subject of this paper is the issue of credibility of self-portraits, and through this problem it highlights the facts from the author's life. This paper relies on a biographical approach, not in the positivistic sense but in the phenomenological key. This paper is mainly inspired by the works of the Geneva School theorists – Starobinski, Poulet and Rousset.

Key words Enlightenment, Progress, Naturalism, autobiography, confession, sentimentalism, introspection, empiricism, solipsism, exile.

